

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • שבט תש"ע

בחירות באקדמיה

בישיבת המליאה שהייתה בכ"ט באב תשס"ט (19 באוגוסט 2009) נבחר נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** לתקופת כהונה נוספת לשנים תשי"ע-תשע"ג.

צילום: ברוך יואן

פרופ' אהרן ממון

לסגן נשיא האקדמיה ללשון העברית נבחר פרופ' **אהרן ממון**. פרופ' ממון נבחר לחבר יועץ באקדמיה בשנת תשנ"ח ולחבר בשנת תשס"ג. הוא מרצה בחוג ללשון העברית וללשונות היהודים באוניברסיטה העברית ומשמש ראש המכון למדעי היהדות וראש המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל. עיקר עיסוקו בחכמת הלשון בימי הביניים, בערבית יהודית ובלשונות היהודים. מפרסומו האחרונים הספר *Comparative Semitic Philology in the Middle Ages from Saadia Gaon to Ibn Barun (10th-12th cent.)*, Leiden 2004.

פרופ' ממון מחליף את סגן הנשיא היוצא פרופ' **אברהם טל**, שכהן בתפקיד משנת תשס"ה. לפרופ' טל שלוחה תודה על פועלו ולסגן הנכנס איחולי הצלחה בתפקידו.

המשך בעמוד 3

"לשון המשנה בגניזת קהיר"

ערב עיון לרגל צאת ספרו של גבריאל בירנבאום

גניזת בית הכנסת "בן עזרא" בקהיר שבמצרים מוסיפה - גם יותר ממאה שנים אחרי גילוייה - לסייע לנו בציור דיוקנה של העברית כפי שנהגתה ונכתבה בדורות שעברו. קטעי קלף בודדים, לעתים בלויים מאוד, עשויים לחשוף צורת לשון שלא נודעה לפני כן, או שלא היו לה עדים מספיקים כדי לבסס עליהם מסקנות מדעיות. באוצרות הגניזה האלה עוסק ספרו של **ד"ר גבריאל בירנבאום "לשון המשנה בגניזת קהיר"** שיצא לאחרונה בהוצאת האקדמיה. ד"ר בירנבאום, חבר בצוות כותבי הערכים של המילון ההיסטורי ועובד האקדמיה, מתאר בספרו תיאור דקדוקי של קטעי המשנה מגניזת קהיר. עיקר עיסוקו בהגה ובצורות, אך הוא בוחן גם נושאים של כתיב ולקסיקון. מתוך קטעי הגניזה של המשנה, שחלקם מנוקדים, הוא חושף קווי לשון מעניינים, מהם נשתמרו גם בכתבי יד אחרים של ספרות חז"ל ומהם ייחודיים ללשון הקטעים.

המשך בעמוד 3

האקדמיה מבפנים

היכן שוכנת האקדמיה ללשון העברית? מתי נוסדה? מה הם תפקידיה? וכיצד מתבצעת פעולתה? למתעניינים בשאלות הללו הייתה הזדמנות מיוחדת לקבל תשובות וגם להתרשם במועייניהם. אירוע "בתים מבפנים" נערך מדי שנה בשנה בירושלים ובתל-אביב. באירוע הקהל הרחב מוזמן לבקר במוסדות ובבתים פרטיים בעלי ערך היסטורי, אדריכלי ותרבותי, ולהכירם מקרוב. ביום שישי, כ"ב באלול תשס"ט (11 בספטמבר 2009), פתחה האקדמיה את שעריה למבקרים שהגיעו להכירה מבפנים. מלבד הסיור במבנה - לציון יובל שנים לחנוכתו - זכו המבקרים גם לסקירה מעניינת על תולדותיו ופועלו של אליעזר בן-יהודה מפי נכדו הרב ד"ר **אליעזר בן-יהודה**, ולהרצאה מלווה במצגת על מפעלות האקדמיה מפי **דורון רובינשטיין**.

עוד בגיליון

- שתי החלטות בדקדוק מאת דורון יעקב
- לימד לשונך - מונחי יין
- "למדני דבר בדברי לשון": על הקשרים בין ש"י עגנון לבין חנוך ילון ודב סדן מאת ברכה זלמצקי-פישלר

שתי החלטות בדקדוק

בשנת 1704 נקבע הדגש בכל מופעיו של צורן הריבוי יויות. הניקוד בדגש בא גם בסידור 'בית תפלה' של ר' זלמן הענא (משנת 1715), ומכאן ואילך קנה לו שביטה בכל הסידורים האשכנזיים. אפשר להניח שהתגברות הופעותיו של הדגש בצורן הריבוי יויות בספרי הדפוס המאוחרים היא שקבעה את הניקוד הנוהג בעברית החדשה.

מה מקורו של הדגש הזה? מה הייתה הסיבה להוספתו בתקופות מאוחרות? חוקר הלשון פרופ' יחזקאל קוטשר שיער שהדגש בא בהיקש לצורת הריבוי המקבילה יויות. במסורות טובות של לשון חכמים ושל לשון התפילה והפיוט, הריבוי של שמות החותמים ביויות מנוקד בחיריק, כגון **מלכיות**, **זכיות**, **טעיות**. במהלך הדורות גבר כוחן של הצורות המקראיות שהוזכרו לעיל – **חניות** ו**מלכיות** (ואפשר שגם תנועת השורוק שבצורת היחיד [ות] גרמה) – וצורן הרבים הוסב מיויות לזיויות גם בניקודם של ספרי חז"ל ובסידורי התפילות, ומשם מצא את דרכו לעברית בת-ימינו. לא כאן המקום לדון בשאלת מקומו של החיריק, אבל אין ספק שהדגש שאחריו מתאים לכללי העברית: מטעמים פונטיים כל מפגש בין חיריק ובין יויות מחייב את דיגושה של היויות (השוו: **פניה**, **נקיים**, **אישיות**, **פניות**). ואולם כאשר לפני היויות באה תנועה אחרת אין היויות דיגושה (השוו למשל את נטיית שם התואר **פנוי**: **פנויה** – **פנויים** – **פנויות**).

הדגש שבצורן המקורי יויות הועתק לצורן המאוחר יויות, וכך התקבלו צורות דגושות כגון **זכיות** (ראו י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל", קובץ מאמרים בלשון חז"ל א, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשל"א, עמ' 103, הערה 10).

ייתכן שגם הכתיב החסר שבצורות המקראיות גרם להוספת הדגש. בעיני המנקדים המאוחרים נראה הקיבוץ בלי דגש אחריו (**חניות**, **מלכיות**) מוזר, שכן על פי רוב קיבוץ אינו בא בהברה פתוחה. משום כך יתיקנו את שהיה לפניהם והוסיפו דגש להשלמת 'החסר'. כך או כך נראה שאין בסיס אמיתי לדגש ביויות, ולידתו בתיקון מאוחר. האקדמיה החליטה לשוב אל הניקוד המקורי של הצורן יויות. מעתה מנוקדת צורת הרבים של שמות החותמים ביויות בשורוק ובלי דגש ביויות. בדרך זו הווינו שבצורת היחיד נשמרת גם בצורת הרבים: **זכות** – **זכויות**, **התנגשות** – **התנגשויות**. החלטה זו אף מקרבת את הכתיב המנוקד לכתיב חסר הניקוד. מעתה קיימת הווינו בשני הכתיבים, ואין צורך להוסיף אותה לאחר הסרת סימני הניקוד.

שיפוד – שפוד

כמה דוברי עברית יודעים ששמו של אותו מוט מחודד שמושחלים בו נחתי מזון לצליה הוא **שפוד**, בפתח בשי"ן? כמעט כולנו גדלנו על **שפוד**, בחיריק בשי"ן, בשעה שכמעט בכל המילונים בני המאה העשרים מובא הניקוד **שפוד** (לעתים לצד ניקודים אחרים), ובכלל זה גם שישה ממילוני ועד הלשון והאקדמיה (בשני מילונים – טכניקה תרפ"ט וטכניקה תש"ו – באים ניקודים אחרים: **שפוד** ו**שפוד**).

היש הצדקה לחייב להגות **שפוד** ולא **שפוד**?

נחלקו החוקרים בשאלת גזרונה של המילה, אם היא יוונית או שמית מקורית. במקבילות השמיות יש תנועת a ודגש: **سَفُود** (ספוד, בערבית); **שפוד** (שפודא, בארמית הסורית). על סמך ההשוואה לשפות האחיות נקבע הניקוד **שפוד** ונחשב לניקוד התקני של המילה. ואולם במקורות העברית עצמה אין לניקוד הזה יסוד מוצק. המילה באה כבר במשנה, ובמסורותיה הטובות אנו מוצאים לרוב את הקריאה **שפוד** ולפעמים **שפוד**, **שפוד**, **שפוד**. הניקוד **שפוד** אינו מתועד.

האקדמיה ללשון העברית אישרה בישיבתה באדר תשס"ט כמה החלטות בדקדוק, שהגישה לפנייה ועדת הדקדוק של האקדמיה. במדור זה נסקרו שתיים מתוכן, שיש בהן היבטים עקרוניים.

ניקוד צורן הריבוי יויות

כל האמון על כללי הניקוד יודע שיש לנקד את צורן הריבוי יויות, הנגזר מצורות היחיד המסתיימות בות, בקיבוץ ובדגש ביו"ד, כגון **זכיות**, **התנגלויות**, **זכיות**. ניקוד זה רגיל במילונים ובספרי דקדוק של העברית החדשה, וכך נוהגים גם מילוני המונחים המקצועיים של האקדמיה.

ואולם עיון במקורותיה של העברית מראה שהדגש ביו"ד הוא תוספת מאוחרת יחסית, ואף אין לו ביסוס של ממש בפונולוגיה העברית. כמו בכל בירור הנוגע לענייני ניקוד, יש לבדוק תחילה את המצוי במקרא. כיום אנו יכולים לשחזר את נוסח המקרא הטברני, על נקודותיו ועל טעמיו, כמעט כפי שיצא מתחת ידיהם של חכמי המסורה הטברנים. בחינה של כתבי היד המדויקים של המקרא – בעיקר כתר ארם צובא וכתב יד לניגוד – מוכיחה פעמים רבות שבנוסח המקרא המקובל בספרי הדפוס הנפוצים חלו שינויים ותיקונים במהלך דורות של העתקות ושל הוצאות לאור.

כזה היה גורלו של צורן הריבוי הנדון. במקרא אנו מוצאים שתי תיבות הנושאות את צורן הריבוי יויות, ובשתייהן הוא מנוקד במהדורות התנ"ך הנפוצות (כגון תנ"ך קורן ו"מקראות גדולות") בקיבוץ ובדגש: **חניות** (ירמיהו לו, טז), **מלכיות** (דניאל ח, כב). ואולם בכתבי היד המהימנים של המקרא מנוקדות שתי המילים הללו בלי דגש ביו"ד: **חניות**, **מלכיות**. בכתבי הדקדוקי של ימינו, הממלא בווי"ו כל תנועת u שאינה סגורה בעיצור או בדגש חזק, יהיו הצורות שבכתבי היד נכתבות: **חניות**, **מלכיות**.

העדות המוקדמת ביותר לדיגוש היו"ד בדפוס התנ"ך נמצאה במהדורה שנדפסה בפזיה בשנת תקס"ג (1803). קודם לכן היו מנוקדות הצורות הללו בדפוס המקרא בלי דגש, כמו הממצא בכתבי היד. ומה אשר לניקוד מחוץ לספרי המקרא? החיבורים המרכזיים שמקובל לנקדם ושיש להם תפוצה רחבה הם ספרי משנה וסידורי תפילה. כתב היד השלם החשוב ביותר של המשנה שיש בו גם ניקוד מלא הוא כתב יד קאופמן (זמן כתיבתו במאה הי"א בערך). בכתב יד זה נקרת המילה **חניות**, והיו"ד שבה, כצפוי, אינה דגושה. גם במסורת הקריאה של בני תימן, אשר מבחינים היטב כידוע בין הגיית עיצור מוכפל להגיית עיצור שאינו מוכפל, אין מדגישים את היו"ד בצורן הרבים המדובר, וקוראים, למשל, **רשויות**, **חניות**. העדות ממסורת תימן היא המאוחרת ביותר (כמעט בת-דורנו) לקריאת שמות בריבוי יויות בלי דגש ביו"ד.

עם זאת יש גם עדויות לדיגוש היו"ד בצורן זה; בדפוס המשנה המנוקדים המאוחרים באות המילים האלה (ואחרות) בדגש. סידורי התפילה המנוקדים מספקים עדות קדומה אף יותר: ככל הנראה, העדות הראשונה לניקודים כגון **גליותינו** (בברכת קיבוץ גלויות שבתפילת העמידה), **זכיות** (בתפילת "אבינו מלכנו") נמצאת בסידורו של הרב שלמה לוריא (הוא המהרש"ל – נפטר ב-1573). סידור המהרש"ל אינו בידנו, אבל ר' שבתאי סופר מעיד בסידורו (שנערך בשנים 1614–1618) על הימצאות הדגש בסידור המהרש"ל, עם שהוא עצמו מתנגד לדגש הזה וטוען שיסודו בטעות. התנגדותו של ר' שבתאי סופר לא התקבלה, וכבר בסידור "דרך שיח השדה" מאת ר' עזריאל מוילנא ובנו ר' אליהו (מהדורה ראשונה שלו ראתה אור

ערב עיון

המשך מעמוד 1

קווי הלשון הייחודיים הללו משקפים למעשה מסורת לשונית נשכחת, שלא אומצה במסורות הידועות או ששרדה בהן רק בקושי. גם הנוסח שקטעי הגניזה משמרים נבדל ממסורות הנוסח של המשנה הידועות מכתבי היד הגדולים, ולפיכך חקר לשון הקטעים הללו משרת גם את הצרכים העכשוויים של מחקר המשנה והתלמוד.

בכ"ג בסיוון תשס"ט (15 ביוני 2009) נערך באקדמיה ערב עיון לכבוד צאתו של הספר. עובד המזכירות המדעית **דורון יעקב** סקר כמה מן החידושים המדעיים שבספר ואת תרומת הספר לחקר לשון חז"ל. פרופ' **שמעון שרביט** נשא הרצאה על מסורות הלשון המשתקפות בחיבור "התשבי" למדקדק אליהו בחור. את הערב חתם ד"ר בירנבאום בגריגריס מפרות עבודתו במילון ההיסטורי ובדברים על הבאת הספר לידי גמר.

בחירות באקדמיה

המשך מעמוד 1

שני חברים יועצים נבחרו לחברים מלאים: פרופ' **יוחנן ברויאר** (חבר יועץ משנת תשס"א); פרופ' **שמואל פסברג** (חבר יועץ משנת תשס"ה).

החברים החדשים באקדמיה:

ד"ר **מרדכי מישור** נבחר לחבר. ד"ר מישור שימש חוקר במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה שנים רבות. משנת תשנ"ח עמד בראש המדור לספרות העתיקה עד פרישתו לגמלאות בשנת תשס"ה. עיקר עיסוקו בלשון חז"ל ובמילונאות עברית. הוא פרסם מחקרים רבים על העברית לרבדיה, וחיבר (עם שושנה בהט ז"ל) את "מילון ההווה", המיישם גישה חדשנית במילונאות העברית.

ד"ר **יואל אליצור** נבחר לחבר יועץ. ד"ר אליצור הוא ראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללת הרצוג באלון שבות ומרצה במכללה ירושלים ובחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית. הוא עוסק בלשון המקרא, בלשון חז"ל ובארמית, וכן בגאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל. ספרו "שמות מקומות קדומים בארץ ישראל: השתמרותם וגלגוליהם" יצא לפני חודשים אחדים בהוצאת האקדמיה ויד בן צבי, ועולה ממנו חשיבותו של שילוב המחקר הלשוני עם הגאוגרפיה וההיסטוריה.

פרופ' **דוד רוזנטל** נבחר לחבר יועץ. פרופ' רוזנטל לימד בחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית עד לפרישתו בשנת תשס"ט. עיקר עיסוקו בנוסחאות המשנה בבבל ובארץ ישראל, בתלמוד הבבלי – לשונו, נוסחו ועריכתו. הוא חשף וההדיר כמה קטעי גניזה של התלמוד הירושלמי. עבודתו על נוסחאות המשנה של מסכת עבודה זרה סללה דרך להבנת תהליך מסירת המשנה.

פרופ' **אהרן בראדון** נבחר לחבר כבוד. אהרן בראדון שימש שנים רבות פרופסור לעברית באוניברסיטת אוסטיין שבמדינת טקסס בארצות הברית. בראשית שנות המדינה הוא פרסם מחקר חלוצי על העברית שבפי הילדים. כמו כן הוא חקר תחומים אחרים: העברית שבפי בני המושבות בגליל בראשית המאה העשרים, יצירתו של ש"י עגנון ותחיית העברית.

ברכות חברי האקדמיה ועובדיה לחברים החדשים

במסורת האשכנזית הגויה המילה לרוב **שְׁפוּד** (בשווא נח!), וכך היא מנוקדת במשניות בניקוד אשכנזי-עממי (כגון חק לישראל, ורשה תרס"ה). בניקוד הזה, המנוגד לכללי העברית המוכרים, מובאת המילה במילונים עממיים ישנים (כגון "גרזובסקי ודי' ילון, המלון העברי, יפו 1927; מיכאל דרור, מילון עברי-רוסי, תל-אביב 1975). יש שראו בהגייה זו השתקפות של הדגש המצוי בערבית ובארמית. עם זאת במסורת האשכנזית יש מילים רבות הנהגות בדגש קל לאחר שווא תחילי (במקרה זה אפשר שהשפיעה גם המילה המקבילה ביידיש – **שְׁפִיז**, בשל הדמיון הצלילי למילה העברית). יש אפוא מקום להניח שההגייה **שְׁפוּד** התפתחה מן **שְׁפוּד**, שכאמור שולטת במקורות המהימנים של העברית.

ד"ר חיים א' כהן הביא לידיעת הוועדה שגם הניקוד **שְׁפוּד** מתועד באשכנז זה כמאה וחמישים שנה לפחות. במחזורים אשכנזיים מתקופה זו מזדמנת המילה **שְׁפוּדִין** בניקוד זה בתפילה לשבת חול המועד סוכות; ואם כן, ייתכן שההגייה **שְׁפוּד** ממשיכה במישרין את המסורת האשכנזית (כפי שאירע למילים רבות בעברית החדשה).

אמור מעתה: מבחינת העברית המורשת אין עדיפות של ממש להגייה **שְׁפוּד** על **שְׁפוּד** – לשתי ההגיות גם יחד אין תיעוד במסורות ההגייה הקדומות של המילה המשנאית. על רקע זה יתרונה של **שְׁפוּד** הוא היותה הצורה השגורה בפי דוברי העברית של ימינו, ועתה היא קיבלה גם את ההכשר של האקדמיה.

לעיון נוסף על שיפוד – שפוד

י' אבינרי, היכל המשקלים, תל-אביב תשל"ו, עמ' 320 • מ' בראשר, "משקל פֶּעוּל בלשון המשנה ומה שמסתעף ממנו", לשוננו סו (תשס"ד), עמ' 68–69 • י' גלוסקא, השפעת הארמית על לשון המשנה, עבודת דוקטור, רמת-גן תשמ"ח, עמ' 1220–1221 • נ"ה טור-סיני, מילון בן-יהודה, עמ' 73–75, הערה 1 • ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 70 הערה 59 • י' קוטשר, "למילונה של לשון חז"ל", לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 121 • צ' קיסר, מסורות שבעל פה ומסורות שבכתב של לשון המשנה: תצורת שם העצם במסורת תימן (עדה ולשון כג), ירושלים תשס"א, עמ' 254–255.

תודה לד"ר חיים א' כהן, לד"ר מרדכי מישור, למר דורון רובינשטיין ולגבי רוינת גדיש על עזרתם בהבאת הנתונים.

דורון יעקב

האקדמיה ללשון העברית מברכת את החברה

פרופ' אהרן דותן

לרגל צאת הספר **מְשָׁאָת אֶהְרֵן** המוקדש לכבודו
בברכה נאמנה לעוד שנים רבות של עשייה ומחקר בלשון

סיום העבודה במדור הפיוט הקדום

מדור הפיוט הקדום של המילון ההיסטורי עסק עד כה בהתקנה ובניתוח לשוני של הטקסטים מן התפילות ומן הפיוט הקדום, שזמנם מראשית האלף הראשון לסה"נ ומקום יצירתם כנראה בארץ ישראל. לאחרונה הגיעה העבודה במדור לסיומה והמדור החליף את תפקידו ואת שמו ל"מדור שירת ימי הביניים". בכך מתקדם מפעל המילון צעד אחד קדימה. השלב הראשון בעבודת המדור החדש הוא התקנת שירי רבי שמואל הנגיד. בהמשך יותקנו ויונתחו יצירותיהם של שאר משרורי ספרד, ובראשם ר' שלמה אבן גבירול, ר' משה אבן עזרא ור' יהודה הלוי.

"לְמִדְנִי דְבַר בְּדַבְרֵי לְשׁוֹן"

במלאות ארבעים שנה ללכתם של ש"י עגנון וחנוך ילון באדר א'
ועשרים שנה ללכתו של דב סדן שנולד באדר א'

מאת ברכה דלמצקי־פישלר

לשון ימי הביניים – והעמיד תלמידים מסורים. ואף עגנון, "ראש לאמני־לשונו שבדור, קורא לו לר' חנוך ילון: ראש לחכמי־לשונו שבדור" (דב סדן, בסודה של לשון, עמ' 117).

מטרותיהם של החוקר ושל הסופר למעשה מתנגשות זו בזו: החוקר מבחין בין לשונות חז"ל לבין עצמן – על פי תקופותיהן; תנאים ואמוראים; על פי מקומותיהם: ארץ־ישראל ובבל; ועל פי דרכי מסירתן: כתיב יד, דפוסים ומסירות על־פה. הוא מנסה לקבוע את הכלל מן המקרים הפרטיים ולחשוף את הצורה המקורית, הקדומה. אולי משום כך לא תמדך ילון בדבקותו של עגנון בכמה ממאפייני לשון היראים. על צורת **אָפָּה** (במקום **אָפְתָה** – עירוב גזרות) העיר: "יודאי מצאת צורה משובשת זו באחד הספרים. אף על פי כן אין לכתוב כן, מצווה לתקן" (מכתב מיום י"ג בטבת תש"י). לעומת החוקר, לסופר יש יחס בלתי אמצעי לטקסטים. כל המקורות פתוחים לפניו, וגם המקורות המאוחרים ואף המשובשים – לפי הדקדוק המקובל – הם מקור לשאיבה ולבִּגְרַת צורות, מילים וצירופים בשעת הצורך הספרותי.

ילון ועגנון טיפחו את המשותף שבתחומים וכיבדו את הנבדל שבהם. כאשר יצא לאור בשנת תרצ"ז ספרו של ילון "תורת הניקוד", בירך עגנון את ילון ושיבחהו על "הצמצום הנאה מתוך ידיעותיך הרחבות ודיוקך המופלא בלשון". נראה שבעקפיך (או במובלע) מבקש עגנון לבטא לא רק את שבחי הבלשן ושבחי עבודתו המדעית והחינוכית, אלא גם את תמונת הלשון האמנותית הרצויה וסגולותיה.

"ייחודו של ר' חנוך ילון", קבע סדן בדברים שנשא לרגל צאתו לאור של "ספר חנוך ילון" בשנת תשכ"ג, "שהוא בן בית בספרותנו לדורותיה, ואח ורע לספרות בני דורו ומבחיך בה עד דק" (בסודה של לשון, עמ' 122). ואכן, ילון "מבחיך עד דק" בין מילים או בין צורות הנראות לכאורה נרדפות וחלופות סגנוניות כמו **נושבת** ו**מנשבת** (לעיל) וכמו הדוגמה הזאת, שהביא ילון בהערה ל"עד הנח": "דרך מקרה פתחתי בעמ' ריד: 'אחר שדילגתי על כמה עניינים'. אין זה דומה לימדלג על ההירים' (שיר השירים), שכן שם פעולה שלא נגמרת, ר"ל תיאור של מעשה הנמשך והולך, אבל אתה הרי מספר אתה מעשה שהיה ושייך בו דְלָגְתִּי". בהערותיו מבחין ילון גם בין **נקרע** לבין **נתקרע**, והוא מתבסס, כפי הנראה, על נוסח הנוספתא (גיטין ב, ב): "נקרע כשר נתקרע פסול". **נתקרע** משמעו 'נקרע לקרעים הרבה' (כך לימדנו פרופ' ש' ליברמן ז"ל).

וכן הוא מבחין בין **ערבב לעירב**: עירב עניינו 'עירוב דבר בדבר', ואילו ערבב פירושו 'בלבל', כמו שכתב עגנון בעצמו בסיפור "בלבב ימים": "באו מחשבותיו ועירבבו את לבו" (אלו ואלו, תשי"ג, עמ' 508).

ועוד הבחין ילון בין **שהה לעשות** שפירושו התמהמה אבל לבסוף עשה, לבין **שהה מלעשות** – וסופו שלא עשה. או בין הצורות **זול זול**: **זול** לעניינים שבחומר **זול** לעניינים שברוח. על שתי תופעות אלה גם כתב מאמרים (פרקי לשון, ירושלים תשל"ה, עמ' 431; עיתון "דבר", ה' באייר תרצ"א; לשוננו לעם, עיתון "הארץ", כ"ב בסיוון תרצ"ג).

וכשם שביכר ילון צורות לשון חז"ל על פני צורות לשון מקרא והדריך את עגנון לנקוט את הצורות **ינאום** (ולא **ינאם**) ו**מפשרת**

הסופר דוד כנעני מעיד על עגנון בספרו "ש"י עגנון בעל פה" (תל־אביב תשל"ב) שהלה התלונן בפניו כי תכופות קורה שעייבוד היצירה אורך זמן רב יותר מעצם הכתיבה. "איך להגיד", אומר לו עגנון, "רוח נושבת בעד החלון? מנשבת? נישבה?" (עמ' 33). ההתלבטות של עגנון בבנייני הפועל: בין הבניין הקל ובניין הפיעל, וכן בזמני הפועל: בין העבר והבינוני, מלמדת שעגנון ראה בשאלות אלו יותר מענייני טעם גרדא, וודאי שלא ראה בהן דקדוקי עניות. אין תמה אפוא שהשאלות האלה נדונו גם בחליפת המכתבים בינו לבין ידידו הבלשן חנוך ילון (68 מהם התפרסמו בקובץ עגנון ב הנוזכר להלן).

מכתבי עגנון שמורים במכון "גנזים" ומכתבי ילון שמורים בארכיון עגנון שבבית הספרים הלאומי, ובהם עשרות רבות של הערות לגופם של כתובים ולשונות בסיפורי עגנון. הערותיו של ילון נוגעות לכתבי ודקדוק, לתחביר ולפרזיולוגיה. יש מהן שיניקתן ממחקריו, ויש מהן בעלות פוטנציאל של מחקר. "נהייתי בכתובת הדברים שהם מעין מאמר קטן", משיב ילון לעגנון במכתב מיום י"ח בתמוז תשכ"ג, המלווה את הערותיו ל"אלו ואלו". עגנון אימץ רבות מן ההמלצות (ההמלצות שלא קיבל ראיות לדיון נפרד), ועוד תיקונים רבים תיקן ברוח הערותיו אלה של ילון, גם בלא שנוקד לפסיקה מפורשת.

והנה בהערותיו של ילון ל"אורח נוטה ללון" חוזרת ונשנית ההמלצה להחליף **רוח נושבת ברוח מנשבת**. את ההסבר להמלצתו נוכל למצוא בספרו "מבוא לניקוד המשנה" (ירושלים תשכ"ד), שבו הוא מצטט ממשכת ברכות שבתלמוד הבבלי (ג ע"ב): "באה רוח צפונית ומנשבת בו", והוא מסביר: "הבדל מהותי בין הקל – הרוח נְשֵבָה ונסתלקה – ובין הפועל: פעולה ממושכת" (עמ' 183–184). גם לשאלת **זמני** הפועל יוחדה הערה, ובה הבחין ילון בין "נידנדה עריסה", כמו שכתב עגנון (אורח נוטה ללון, עמ' 219) על פי בראשית רבה (נג, ח), לבין "עריסה מנדנדת", המתאימה יותר לדעת ילון להקשר הספרותי החדש. בבראשית רבה, הדגיש ילון, נזכרת תחילת פעולת הנדנדו ולכן הצורה היא **נְדַנְדָה**, ואילו ב"אורח נוטה ללון" נדנדו של קבע, ולכן הולמת יותר צורת הבינוני **מנדנדת**.

מה אפשר ללמוד משתי ההערות האלה? ראשית, שהעיקרון המנחה את ילון הוא הבחירה האפריורית במערכת הדקדוק של לשון חז"ל; ושנית, שעשוי להיגלות קונפליקט בין שאילה מן הכתובים כפי שהם (נדנדה עריסה) לבין צווי הדקדוק המתבקשים בהקשר החדש (עריסה מנדנדת). עגנון תיקן **מנשבת**, אבל לא ויתר על נוסח בראשית רבה **נְדַנְדָה**. האם אפשר להבחין בעיקרון מאחורי ההכרעות המנוגדות האלה? אכן כן. דווקא מִסְתִּירָה לכאורה זו ניבטת העקיבות: בשני המקרים נאמנותו של עגנון הייתה נתונה קודם כול לנוסח הכתוב בספרות חז"ל כלשונו, וצורכי הטקסט שלו עצמו (כפי שהציג אותם ילון) נדחו מפניו אם לא עלו בקנה אחד עם נוסח חז"ל. שיקולי הדקדוק – שהוא עצמו הפשטה והכללה מעשה חוקר – משנייים הם אפוא לסמכות הנוסח.

ילון היה מן הגדולים שבחוקרי לשון חז"ל. הוא גם היה חלוץ מחקר המסורת שבעל פה. הוא כתב עשרות מאמרים ובהם חידושי מדע חריפים – על מגילות ים המלח, על לשון הפיוט ועל

משמאל מובא שיר שהקדיש עגנון לדב על גבי טופס של קובץ הסיפורים "בשובה ונחת" (תוצ"ה), מעיזבונו של סדן. השיר הזה מתפרסם כאן לראשונה.

ציורים ביבליוגרפיים

חלופת המכתבים בין עגנון לילון נתפרסמה בקובץ עגנון ב, בעריכת אי ירון, ר' וייזר, ד' לאור, ר' מירקין, ירושלים תש"ס, עמ' 225-290. עגנון כינס לכבוד ילון "עניינות של המשנה" בכותרת "משמני הארץ". הדברים נתפרסמו בספר היובל של ילון: ספר חנוך ילון, קובץ מאמרים בעריכת ש' ליברמן, ש' אברמסון, י' קוטשר ושי' אש, ירושלים תשכ"ג, עמ' 228-245. עגנון בירך את סדן במלאות לו שישים שנה ודבריו נדפסו בשם "לדב סדן" בתוך מעצמי אל עצמי, ירושלים ותל-אביב תשל"ו, עמ' 244-247. סדן בירך את ילון לרגל צאת "ספר חנוך ילון", ודבריו כונסו בשם "בסודה של לשון" לאסופתו אבני גדר - על סופרים וספרים, גבעתיים-רמת-גן 1970, עמ' 117-123. מכתבי דב סדן (שטוק) ושי" עגנון (144 במספר) ראו אור בההדרת אמונה ירון בספר מסוד חכמים, ירושלים תשס"ב, עמ' 199-336. לשי" עגנון הקדיש סדן ספר, שיצא בשתי מהדורות ושינויים גדולים ביניהן: על שי" עגנון - משה, עיון וחקר, תל-אביב תשי"ט; על שי" עגנון - מסות ומאמרים, תל-אביב תשל"ט.

הערות לנוסח השיר המוקדש לדב סדן

המילים "סיפורי הפשוט [...] עם בשובה ונחת" מכוונות לכרכים החמישי והשישי במהדורת ברלן של כל סיפורי שי" עגנון, אשר ראו אור בשנת תרצ"ה. רוב חומרי השיר הם יסודות מן המקרא. במיוחד מעניינים השיבוצים החותמים את השיר, אשר שאולים מן הפסוקים "ואשם את הלחות בארון" (דברים י, ה) ו"יצר עמל יצרי חק" (תהילים צד, כ). לשאלת היחסים שבין השיבוצים לבין הפסוקים (רמיזה אירונית? השוואה נסתרת? חומר לשון חף מזיקות למקור?) ראו תהייתו של סדן בסוף מאמרו "ברוח המקרא" (על שי" עגנון - משה עיון וחקר, עמ' 160-172).

(ולא מפשרה), כן המליץ על צורות ארץ-ישראליות המתועדות בעיקר בתלמוד הירושלמי ובמדרשי ארץ-ישראל, כגון **צונין** (במקום **צוננין**) או **גליות** (במקום **גלויות**). הוא גם שיבח את עגנון שכתב **שביטלתי** (פועל עומד) במקום **שנתבטלתי**: "ויפה הוא, נוסח אי"י". בסוגיה זו עסק ילון גם ב"מבוא לניקוד המשנה" (עמ' 148-149). הידידות בין עגנון לילון ארכה יותר משלושים שנה והייתה מיוסדת על הכרה שהכירו השניים באחדות העשייה הלשונית עם מחקר הלשון. ילון הכיר ההחירות האמנותית - אפילו היא פועלת נגד הדקדוק המקובל - היא תנאי לא רק ליצירה מקורית אלא גם לקיום הלשון החיה ולרציפותה. הוא הרבה בלשונית זהירות כמו **שמה ואולי**, **נ"ל** (נראה לי) ו**צ"ע** (צריך עיון), ובאחד ממכתביו כתב: "אני נוטה להחמיר שכן מדקדק אני, אבל מודה אני שצדקה עשו המשנים שלדפנוסים] שלנו עם הסופרים, שלא תהא הלשון בידיהם כמתמטיקה וחומרותיה" (מכתב מיום כ"ח במרחשוון תשי"ט). משום כך הביא במאמרו אסמכתות מסיפורי עגנון, ומשום כך גם עמד לימינו בוויכוחי עם המדקדקים של טורי הלשון בעיתונים היומיים. "למדני דבר בדברי לשון", כתב ילון במכתבו לעגנון, "ודעתך וחושך תורה לעיני" (מכתב מיום ב' בכסלו תרצ"ו). ואילו עגנון נהג בלשון במשמעת של סופר קלסיקון וניצל את חירותו בזהירות רבה ובאחריות, לאור האמרה הידועה שהספרות של אתמול היא הדקדוק של היום.

שי" עגנון וחנוך ילון נפטרו לבית עולמם ביום אחד, י"א באדר א' תשי"ל - עגנון בבוקרו, וילון בערב, אור ליום הבא. דב סדן (שטוק) נולד ביום י"ד באדר א' (פורים קטן) תרס"ב. שלושתם, "ראשית צמיחתם" (כלשון סדן) במזרח גליציה ושלושתם היו חברי האקדמיה ללשון העברית. סדן הוא שספד לעגנון במליאת האקדמיה. וכה אמר שי" עגנון ביום מלאות לדב סדן שישים שנה: "אעמוד על מדה אחת שיש בו, שבעיני אני אין מעולה הימנה, זו מדת ענוה. [...] כבר מבטן אמו התחיל בה, שהרי היה יכול לצאת מבטן אמו בפורים גדול שקוראים בו את המגילה ואוכלים אזני המן ועושים אותו יום משתה ושמחה, ואילו הוא נסתפק לצאת לאויר העולם בפורים קטן, שכל טובותיו שאין אומרים בו תחנון. כלום יש עוד ענוותן שכמותו?" (לדב סדן, עמ' 244).

את השירים המובאים כאן בכתב ידו של עגנון ובתעתיק כתב עגנון על שערי עותקים מספריו שהעניק לידידיו. מימין מובאת הקדשה שחרז עגנון בפתח הטופס של הרומן "תמול שלשום" (תשי"ו), השוכן כבוד בספריית האקדמיה ללשון העברית יחד עם שאר עיזבונו של ילון (השיר ותשובת ילון המחורות מובאים בקובץ עגנון ב, עמ' 237-238).

א אל תדינני לכף חובה
כי אחרתי עד עתה
ומנעתי ממך "טובה"
כי רוחי הוי מטה
ואם כי מעצבי לא ננערתי
באתי היום לקחת
סיפורי הפשוט שהיברתי
עם בשובה ונחת
ואשלחם לך לזכרון
ידידי דוב שטוק
ושמת אותם בארון
עם יצורי עמל עלי חוק
שי" עגנון

לנשיא נשיאי המדקדקים
ר' חנוך ילון
הפותח לנו בכל תיבה
צוהר וחלון
יאמץ כח ויהיה חסון
כאלה וכאלון
בברכה נאמנה
שי" עגנון

מושב האקדמיה בקונגרס העולמי למדעי היהדות

ראש המדור לספרות העתיקה ד"ר **בנימין אליצור** פרס את הרקע לפרויקט מיוחד שקיבלה עליה האקדמיה, המסונף למפעל המילון: התקנת שרידי התלמוד הירושלמי מגניזת קהיר וכן קטעי ירושלמי שנמצאו בספריות ובאוספים באירופה. שני יתרונות בולטים יש לפרויקט הזה לעומת המהדורות הקיימות: הקריאות החדשות מוגהות בדיוק רב מתוך צילומים משופרים של כתבי היד ומתוך המקור; כינוסם מחדש של כל הקטעים שנתגלו, לרבות הקטעים שעד כה לא נתפרסמו כלל. לדברי ד"ר אליצור, קטעי הגניזה שנתגלו עד היום הם כרבע מן התלמוד הירושלמי כולו. לשם השוואה, מהדורת "שרידי הירושלמי" מאת לוי גינצבורג משנת תרס"ט, שהיא עודנה המאסף הרחב ביותר הקיים היום של שרידים אלו, היא כ-12 אחוזים בלבד מן התלמוד הירושלמי.

הגב' **רונית גדיש**, המזכירה המדעית של האקדמיה, בחרה לדון בהיערכות המשמעויות של המשקלים **מפעל ומפעל, מפעלה ומפעלה** כפי שהיא עולה מן המינוח העברי ומן העברית החדשה על רקע המורשת הלשונית. האם במבט על מאה שנות מינוח ניתן לעמוד על "תכולה סמנטית" קבועה של ארבעת המשקלים (כלומר, האם כל אחד מן המשקלים האלה קיבל משמעות קבועה בעברית החדשה)? **מפעל**, לדוגמה, נתייחד בדרך כלל לשמות מכשירים, ישנים (מפתח) כחדשים (מברג). אולם המצב במשקלים האחרים מורכב יותר. בדבריה היא תיארה את התמונה במילונים המקצועיים של ועד הלשון והאקדמיה ובמצאיות הלשונית החיה, ועמדה על הסיבות האפשריות להתרוצצות בין המשקלים במילים מסוימות, דוגמת **משתלה** – **משתלה**.

הקונגרס העולמי למדעי היהדות מתקיים אחת לארבע שנים, ואלפי חוקרים ושוחרי יהדות מרחבי העולם מאזינים בו לכאלף ושש מאות הרצאות בכארבע מאות מושבים. על פי המסורת הנהוגה בו, אחד ממושבי המליאה של הקונגרס מיוחד לשיבת מליאה של האקדמיה ללשון העברית.

בקונגרס העולמי החמישה-עשר למדעי היהדות שהיה בחודש אב תשס"ט, יוחד אחד המושבים המרכזיים לאקדמיה ללשון העברית ולשתי זרועותיה המרכזיות: מפעל המילון ההיסטורי והמזכירות המדעית. המושב התקיים ביום השני לקונגרס, ב"ג באב (8 באוגוסט), באולם המליאה בבניין מדעי היהדות על שם רבין בהר הצופים, לפני קהל רב.

יו"ר המושב פרופ' **משה בר-אשר** הקדים דברים על פועלה של האקדמיה, על התקדמותה בשטחי עבודתה ועל האתגרים העומדים לפתחה.

עורך המילון ההיסטורי פרופ' **אברהם טל** נשא דברים בסימן חמישים שנה למפעל המילון; הוא ציין כי את רעיון המילון העלה כמשאלה כבר "זקן מדעי היהדות" יום טוב ליפמן צונץ, אשר עמד על הצורך ביצירת מילון מדעי משווה לשפה העברית. עוד הזכיר טל את ביאליק, שבמאמרו "חבלי לשון" דיבר על הצורך ב"מילון אקדמי" שיכנס את אוצר הלשון העברית "כינוס גמור", וכן את דוד ילין ואחרים, שכמו ביאליק דרשו לכוון מילון שיקיף את כל גילוייה של הלשון העברית בכל הדורות. פרופ' טל סיים בדבריו על הצעדים הנעשים היום כדי לייעל את עבודת המילון.

ד"ר **גבריאל בירנבאום** דיבר על עבודתו כחבר בצוות כתיבת הערכים למילון. הוא הדגים מקצת הבעיות המתודיות והעקרוניות הכרוכות בחיבור הערכים במילון של התקופה הקלסית. אחת מהן היא השאלה העקרונית למי מיועד המילון, וממנה נגזרת השאלה באיזה סגנון ראוי לחברו – אם בסגנון מקצועי-מדעי צר או בסגנון מפושט וברור גם לאדם מן היישוב; ומה מידת ההתערבות הדרושה במובאות שבמילון (בפיסוק, בפיענוח ראשי תיבות וכיוצא באלה). בשאלות הללו ובדומותיהן בחרו כותבי המילון על פי רוב בדרך האמצע. שאלה מילונאית אחרת נוגעת לדרכו של המילון כמילון היסטורי להדגים את משמעי המילים באמצעות מובאות מקוריות ולא בדויות; במקרים רבים מציאת מובאה שתתאים להדגים גון משמע מסוים של מילה היא משימה לא קלה כלל.

המושב הוסרט ואפשר לצפות בו במרשתת בכתובת זו: <http://multimedia.huji.ac.il/video/congress09/04.html>

עם סגירת הגיליון

פרס האקדמיה ללשון העברית
על שם **רוברט ומישל אסרף** לשנת תש"ע
הוענק לד"ר **רמי סערי**
על תרגומיו המצוינים
ועל תרומתו ללשון העברית ולשירתה
סקירה על האירוע בגיליון "אקדם" הבא

ברכות האקדמיה ללשון העברית
לחברה
פרופ' **אברהם טל**
חתן פרס ישראל לבלשנות עברית
לשנת תש"ע

העורך: **עמנואל מסיי** • סדר והפקה: **אורית טפרברג**
האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה בנבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • במרשתת: <http://hebrew-academy.huji.ac.il>